

Maja Bitenc

Med realnostjo in samooceno jezikovne rabe

Povzetek

Prispevek proučuje razmerje med dejanskim govornim obnašanjem in samoocenami jezikovne rabe. Prinaša pregled relevantnih raziskav in spoznanj, obenem pa vprašanje obravnava v luči študije primerov petih geografsko mobilnih informantov. Metodološko se prepletata kvantitativna analiza variantnosti govora ter kvalitativna analiza podatkov iz poglobljenih sociolingvističnih intervjujev in etnografske študije govornega obnašanja preko opazovanja z udeležbo. Osredotoča se na (ne)skladnost dejanske jezikovne rabe informantov z njihovo samooceno jezikovne variantnosti ter na (meta)jezikovno analizo relevantnih tem iz intervjujev.

Ključne besede: govorjena slovenščina, variantnostna analiza, samoocena jezikovne rabe, sociolingvistični intervju, geografsko mobilni informanti

Abstract

The article investigates the relationship between actual speech behaviour and self-assessment of language use. It brings an overview of relevant research and findings as well as dealing with the question in the light of a case study of five geographically mobile informants, in which, methodologically, a quantitative analysis of the informants' language variation is combined with qualitative data from in-depth sociolinguistic interviews and an ethnographic study of speech behaviour through participant observation. The article focuses on the (in)congruence of the informants' actual language use with their self-assessment of language variation, and on a (meta)language analysis of relevant topics from the interviews.

Key words: spoken Slovenian, variation analysis, self-assessment of language use, sociolinguistic interview, geographically mobile informants

1 UVOD

V slovenskem jezikoslovju so pogoste sociolingvistične raziskave, kjer se kompetenca in raba določenega jezika ali jezikovne zvrsti ter jezikovna stališča proučujejo na podlagi samoocen anketirancev (navedene so v nadaljevanju, podroben pregled je v Bitenc 2016: 134–143), pri čemer se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so te samoocene zanesljive in v kolikšni meri ustrezajo dejanskemu govor-nemu obnašanju.

V prispevku najprej predstavimo relevantna spoznanja in raziskave, izpostavimo terminološke dileme, potem pa se vprašanja o razmerju med realnostjo in samo-oceno jezikovne rabe lotevamo v luči študije primerov, pri kateri se metodološko prepletata kvantitativna analiza variantnosti govora ter kvalitativna analiza podatkov iz poglobljenih sociolingvističnih intervjujev in etnografske študije govornega obnašanja preko opazovanja z udeležbo.¹

Razprava je nastala na podlagi doktorske raziskave *Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah* (Bitenc 2016a oz. Bitenc 2016b),² v kateri smo obravnavali variantnost govorjenega jezika in družbeni pomen jezikovnih izbir pri petih geografsko mobilnih informantih, ki se dnevno ali tedensko vozijo z Idrijskega v Ljubljano v šolo oz. službo. V prispevku na podlagi variantnostne študije na kratko opišemo njihovo dejansko govorno produkcijo, pri analizi kvalitativnih podatkov iz poglobljenih sociolingvističnih intervjujev pa najprej obravnavamo (ne)skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi, nato analiziramo odgovore informantov glede (ne)ozaveščenosti jezikovnega prilagajanja in jezikovnih značilnosti govora, nazadnje pa se posvetimo izrazju, ki ga informanti v intervjujih uporabljajo pri opisovanju jezikovne dinamike. V sklepu so podane ugotovitve in možnosti za nadaljnje tovrstne oz. sorodne raziskave.

2 RELEVANTNE RAZISKAVE IN SPOZNANJA

Samoocena jezikovne rabe je lahko bolj ali manj v skladu z dejansko jezikovno produkcijo. Govorci se pogosto ne zavedajo jezikovnih pojavov in značilnosti svojega govora ter jih niso sposobni opisati. Poleg tega lahko v samoocenah bolj ali manj zavestno precenijo (ali podcenijo) svojo rabo (ne)standardnih variant;

---

1 Samoocena jezikovne rabe lahko zajame tudi druge lastnosti komunikacijskih dejanj, od ocene posameznih jezikovnih sredstev, ustreznosti glede na diskurz in situacijo, ne nazadnje tudi izbiro jezikov, ne le varietet ipd. Tovrstnih samoocen in njihovega odnosa do realne prakse prispevek zaradi teoretskih in metodoloških omejitev ne obravnava.

2 Mentor red. prof. dr. Marko Stabej z Oddelka za slovenistiko, somentorica dr. Karmen Kenda-Jež z ZRC SAZU.

lahko torej trdijo, da uporabljajo standardne variante tudi v primerih, ko v resnici uporabijo nestandardne oz. obratno. Labov (1966) v New Yorku in Trudgill (1972) v Norwichu sta dokazala, da predvsem moški precenjujejo svojo rabo nestandardnih variant, kar kaže na težnjo k njihovi rabi, saj izražajo pripadnost lokalni skupnosti in predstavljajo znamenje moškosti, moči in neposrednosti, tudi t. i. skriti prestiž. Po drugi strani je Trudgill ugotovil, da v nasprotju z moškimi ženske precenjujejo svojo rabo standardnih oblik, ki so povezane s statusom in (odkritim) prestižem.

Anketiranci se v testni situaciji pogosto odločajo za odgovore, za katere mislijo, da so pravilni, ne za take, ki bi opisali njihovo dejansko rabo, na odgovore pa lahko vplivata tudi vrstni red vprašanj in počutje oz. naravnost pri izpolnjevanju ankete, npr. dolgočasje ali utrujenost (Schilling 2013: 77–78). Pri interpretaciji rezultatov je treba vedno upoštevati, da gre za neposredne metode raziskovanja, pri katerih se ne odražajo prikrita, temveč odkrita stališča, vrednote in prestiž, ki jih imajo govorci ozaveščene in jih v tovrstnih raziskavah izrazijo. Različne stopnje zavedanja (ang. *awareness*), zavesti (ang. *consciousness*) oz. izrazitosti (ang. *salience*)³ govornega obnašanja pri posameznikih in skupinah namreč povzročajo razlike med skritimi oz. prikritimi in odkritimi oz. razvidnimi normami, stališči, vrednotami in prestižem (Kristiansen in Jørgensen 2005: 292–293).

V okviru nemškega raziskovalnega projekta *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden* (Besch 1981, 1983; Niebaum in Macha 2014: 196–199; več o projektu tudi v Bitenc 2016b: 87–92), v katerem so analizirali govor vasi Erftstadt-Erp, so primerjavo med dejanskim govornim obnašanjem in samooceno poskušali pridobiti posredno vsaj za eno od varietet,⁴ in sicer varieteto v pogovoru s prijateljem. Po posnetih pogovorih so intervjuvance vprašali, kako so po lastnem mnenju govorili v pogovoru, nato pa pri sogovorniku preverili, ali se je način govora njegovega proučevanega prijatelja razlikoval od siceršnjega. Če je govorec pri testu odgovoril, da v pogovoru s prijateljki govori v narečju (nem. *Plattdeutsch*), in je njegov prijatelj potrdil, da je v posnetem pogovoru govoril »kot vedno«, so raziskovalci ugotovili, kaj ima govorec za narečje. Za subjektivne ocene govora

3 Izraz *salience* je opredeljen kot »lastnost jezikovnega elementa ali značilnosti, zaradi katere sta ta element ali značilnost perceptivno ali kognitivno izrazita« (Kerswill in Williams 2002: 81). Obstaja več meril za določanje stopnje izrazitosti določenega jezikovnega elementa; izrazite značilnosti določene varietete naj bi bile med prvimi, ki jih njeni govorci opustijo pri usvajanju druge varietete, oz. med prvimi, ki jih pri usvajanju določene varietete prevzamejo (Wilson 2010: 119–120).

4 Za rabo izraza varieteta v pomenu jezikovnega sistema smo se odločili za zapolnitev vrzeli v slovenskem jezikoslovju; obširnejša utemeljitev odločitve, tudi na podlagi uveljavljenosti izraza v drugih jezikih, je v Bitenc 2016b: 114–117. Pojem je dovolj splošen, da ga je mogoče uporabljati v vsaki sociolingvistični raziskavi in za opis raziskovanega govornega repertoarja, hkrati pa dovolj nevtralen, da je neodvisen od sodb (posebno kar se tiče družbene vrednosti in konotacij) in specifičnosti, ki jih prinašata izraza jezik ali dialekt oz. narečje (Berruto 2004: 189–190).

v pogovorih in razpravah z anketiranci se je večkrat izkazalo, da so v nasprotju z objektivnimi ugotovitvami (Klein 1983).⁵

V raziskavi vitalnosti maorskega jezika so zanesljivost in veljavnost različnih instrumentov za samooceno jezikovne zmožnosti testirali tako, da so govorci maorščine z informanti opravili strukturirani intervju in ocenili njihovo zmožnost poslušanja in govora na petstopenjski lestvici. Rezultati so se zadovoljivo ujemali: 15 od 20 sogovorcev je svojo zmožnost govora ocenilo enako kot opazovalci, ostali so se razlikovali za eno oceno. Pri poslušanju je bila v 12 primerih dodeljena enaka ocena, 7 jih je ocenilo svojo zmožnost poslušanja za eno točko, eden pa za dve točki više kot opazovalci (Spolsky 2004: 1090).

Mnoge sociolingvistične raziskave, ki so prinesle izvirne ugotovitve, so združevale več različnih raziskovalnih tehnik, npr. poglobljene intervjuje z obsežnimi raziskavami (Milroy 1980), intervjuje in dodatno usmerjeno izpraševanje (Fasold 1972), vodene poskuse o percepciji in intervjuje s podatki o govorni produkciji (Eckert 2000) ali etnografsko opazovanje z udeležbo in sociolingvistične intervjuje (Eckert 2000, Lou 2010 po Schilling 2013: 126).

3 RAZISKAVE JEZIKOVNE RABE IN JEZIKOVNIH STALIŠČ V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU

V slovenski jezikovni skupnosti je bilo z anketnimi vprašalniki med številčno in regionalno zelo različnimi skupinami anketirancev opravljenih več raziskav samoocene jezikovne zmožnosti oz. rabe, pogosto v kombinaciji z raziskovanjem jezikovnih stališč. Vera Smole (2004) je izvedla anketo, katere namen je bil med študenti preverjati resnice in zmote o narečjih v Sloveniji v sodobnosti, Simona Pulko in Melita Zemljak Jontes (2009) sta analizirali rabo zemljepisnih varietet slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje v izobraževalnih ustanovah mariborskega govornega področja⁶ (prim. tudi druge

5 Tako je npr. med intervjujem kmet iz Erpa trdil, da je njegov sosed z njim govoril visoko nemščino, čeprav je že prva analiza pokazala, da je sosedova govorica vsebovala številne regionalizme in bi jo nedvoumno lahko opredelili kot regionalni pogovorni jezik. V drugem primeru pa poslušalec ni opazil razlike med čistim narečjem nekega kmeta in regionalnim pogovornim jezikom nekega v Erpu odraslega prodajalca, ki je bil močno pod vplivom standardnega jezika. Zanj je bilo oboje »narečje« in s tem »slaba nemščina«.

6 Med možnimi odgovori za opis govora v različnih okoliščinah so imeli npr. naslednje izbire: a) krajevni narečni govor (to je tako, kot govorijo sokrajani), b) nadnarečno obliko govora, ki je blizu krajevnemu narečnemu govoru (to je govor, ki vsebuje večinoma narečne besede in besede, ki jih uporabljajo npr. učitelji v šoli), c) nadnarečno obliko govora, ki vsebuje malo narečnih besed in več takih, ki jih uporabljajo na nacionalnem radiu ali televiziji, č) knjižno. Pri Lundbergu (2014) se anketiranci opredeljujejo, ali narečje dobro obvladajo in kaj govorijo običajno; med možnostmi izbire so bili pokrajinski pogovorni jezik (ang. *regional standard*), narečje (ang. *dialect*), knjižni pogovorni jezik (ang. *colloquial standard*).

sorodne študije istih avtoric oz. Zemljak Jontes in Pulko 2019), Simon Šuster (2009) je proučeval jezikovno negotovost na treh mariborskih srednjih šolah, Roman Rozina (1997) pa govorno zavest mladih v Šentvidu pri Stični in okolici. Več anketnih raziskav o samooceni je v skladu z metodološkimi pristopi perceptivne dialektologije v zadnjem desetletju opravil Grant H. Lundberg (npr. 2010, 2014).

Tovrstne študije kažejo na zanimive težnje, bi jih pa bilo smiselno dopolniti s perceptivnimi in variantnostnimi raziskavami, saj npr. podatek iz najobširnejše študije, v kateri je bilo analiziranih 1786 vprašalnikov (Lundberg 2014), da 46 % anketiranih Ljubljancem meni, da se njihovo narečje spreminja v smeri govora osrednje Slovenije, 36 % pa, da se spreminja v smeri pokrajinskega pogovornega jezika, ni zelo tehten, če nimamo nobenega podatka o tem, kaj si pravzaprav anketiranci pod posameznimi opredelitvami predstavljajo, in če posamezne varietete tudi v strokovni literaturi niso zadostno opredeljene in razmejene. Obenem na rezultate v več navedenih raziskavah lahko znatno vpliva, da so bili anketiranci študenti, večinoma slovenistike, večkrat pa odgovore o odnosu do posameznih narečij lahko relativiziramo glede na različne deleže govorcev iz različnih pokrajin.

Z drugačnim pristopom, namreč s poglobljenimi intervjuji, je samooceno jezikovne rabe, medzvrstna razmerja in s tem povezana socialnopsihološka vprašanja pri prebivalcih Bohinja proučevala Tatjana Dolžan (1987), Jožica Škofic (Guzej 1989 in Škofic-Guzej 1994) pa je pri raziskovanju problematike govorjenega jezika združevala analizo dejanske jezikovne rabe s podatki iz intervjujev z informanti. Pri analizi regionalne variantnosti se v drugem primeru zdi metodološko in teoretsko problematično iskanje »napak« in »napačne rabe« glede na »knjižni zborni jezik« (Škofic-Guzej 1994: 575–576), ki »ob znatnih razlikah v narečni podstavi še nič ne pove o načinu prilagajanja novim jezikovnim razmeram« (Kenda-Jež 2004: 271). Podatki iz intervjujev pa kažejo, da so v zavesti prekmurskih govork tri zvrsti slovenskega jezika, ki jih uporabljajo v različnih govornih položajih (narečje, pogovorni jezik in knjižni zborni jezik), v zavesti gorenjskih/mengeških govork pa le dve (domači govor/narečje in knjižni zborni jezik), saj zaradi podobnosti lastnega govora knjižnemu zbornemu oz. središčnemu pogovornemu jeziku ne čutijo potrebe, da bi se prilagajale drugače govorečemu sogovorniku.

Irina Makarova (2004) je jezikovno prilagajanje in variantnost analizirala na primeru sodobne ljubljansčine na podlagi več posnetkov v neformalnem javnem in zasebnem sporočanju (potopisnem predavanju in pogovoru – intervjuju), za potrditev in ponazoritev ugotovitev pa izvedla anketo med študenti slavistike. Pri vsakem govorcju je opisan samo govor v enem položaju, kar ne omogoča študije nara-ve in obsega variantnosti oz. primerjave govora posameznika glede na okoliščine.

Zemljak Jontes in Pulko (2011) sta na podlagi kratkih, branih oz. vnaprej pripravljenih govornih nastopov analizirali govorico mladostnikov v šoli, da bi ugotovili, ali je ta narečna ali nenarečna oz. ali se govorci različnih narečnih govornih področij izbranega vzorca med seboj sporazumevajo z rabo lastnega narečja ali pri tem prestopijo »h knjižni ali drugi normi« (Zemljak Jontes in Pulko 2011: 407). Pri tem se zastavlja vprašanje, ali lahko govorimo o normi, kadar ta ni izrecno postavljena, v zvezi s celotno raziskavo pa se zbuja pomisleki glede spontanosti in avtentičnosti proučevanega govora; manjkajo tudi podatki o stopnji in načinu (ne)prilagajanja teh govorcev v obravnavanih okoliščinah.⁷

4 TERMINOLOŠKE DILEME

Pri empiričnih raziskavah se večkrat kot problem kažejo (pomanjkljiva) opredelitev posameznih jezikovnih zvrsti, nedefinirane meje in neuzaveščenost razmerij med njimi ter iz tega izhajajoče dileme glede terminološkega poimenovanja posameznih jezikovnih varietet. Dejstvo je, da je jasne meje med tesno povezanimi (predvsem med vmesnimi) varietetami težko opredeliti (Lundberg 2010: 58), je pa vendarle pri vsaki študiji treba odgovoriti na vprašanja, kako govoriti o variantnosti/raznolikosti. (Kdaj) gre za različne jezikovne variante, varietete, zvrsti, kode, različice, različke, stile, registre? Kaj je narečje, kaj narečno obarvani govor, kaj mestna govorica, kaj pokrajinski, kaj splošni in kaj knjižni (pogovorni) jezik? Ali lahko variantnost kategoriziramo na ta način ter kako naj definiramo posamezne varietete in izraze same? Kako govoriti o slovenščini, ki je blizu knjižni? Kot o standardnem, knjižnem, nevtraln(ejš)em, splošn(ejš)em jeziku? Ob vprašanju opredelitve varietet so tu torej še dileme o njihovem poimenovanju ter razmerju med poimenovanjem in tem, kar si različni posamezniki predstavljajo pod posamezno oznako.

Na to problematiko opozarja več avtorjev omenjenih študij. Škofic (1991: 117–118) npr. razmišlja o vprašanju, ki se ji je porajalo »ves čas ukvarjanja s slovenskim pogovornim jezikom – in sicer, kdaj je na primer kak idiolekt že pogovorni jezik, to je, ni več narečje in še ni knjižni jezik in obratno – ni več knjižni jezik in še zdaleč tudi ni narečje. Ali za to zadoščajo že posamične interference, na primer iz knjižnega jezika, v narečju?« Na problematičnost poimenovanj za posamezne jezikovne zvrsti oz. varietete pri intervjujih opozarja Dolžan (1987: 9), ki piše, da pri spraševanju anketiranci strokovnih terminov niso razumeli in jih je zato morala razložiti oz. ilustrativno opisati; ob tem so povedali, kako jih poimenujejo oni. Tudi Rozina (1997: 30, 40, 72) izpostavlja težave in omejitve glede terminologije na področju jezikovne

⁷ Za podrobnejši opis raziskav in kritičnih pomislekov v zvezi z metodološkimi pristopi glej 7. poglavje v Bitenc 2016b.

zvrstnosti pri anketnem načinu zbiranja podatkov, predvsem glede izraza ljubljansčina. Kenda-Jež (2002: 66) pa izpostavlja odprto vprašanje »(načina) omejevanja veljavnosti zemljepisnega parametra – kje je mogoče postaviti empirično določljivo mejo med podeželskim (kmečkim) in mestnim (urbanim), med narečjem in ‚mestno govorico‘ (SP I 1990: 132) oz. ruralnim in urbanim narečjem; kolikšen del slovenskega ozemlja je tako še domena tradicionalne dialektologije«.

5 GOVORCI NA POTI MED IDRIJSKIM IN LJUBLJANO

5.1 Variantnostna študija govornega obnašanja

Raziskovalni korpus raziskave, v kateri smo proučevali variantnost govornega jezika pri petih osebah z Idrijskega, ki se dnevno ali tedensko vozijo v Ljubljano v šolo oz. službo, sestavlja izbor izsekov iz celotnega nabora posnetkov (skupno 46 ur, 56 minut in 9 sekund) celodnevne samosnemanja informantov v skupni dolžini 2 uri, 31 minut in 30 sekund; posnetki so bili pridobljeni med letoma 2009 in 2013. Pri izboru so bila upoštevana različna merila, predvsem sogovorniki in tema pogovora, pa tudi čas, kraj in formalnost situacije. Pri odraslih smo večino posnetkov razvrstili v štiri glavne domene,⁸ ki predstavljajo pogovore z lokalnimi bližnjimi, otroki, s sodelavci o vsakdanji oz. strokovni temi.⁹ Pri obeh dijakih smo lahko opredelili primerljivi domeni pogovorov z lokalnimi bližnjimi in učitelji, pri Uli¹⁰ še s sestanovalko in vrstniki od drugod, pri Janu pa s šolskimi vrstniki in vrstniki v glasbeni šoli.

Kot je razvidno s posnetkov¹¹ in iz etnografskega opazovanja z udeležbo, se izhodiščni idiolekti informantov razlikujejo, kar lahko pripišemo dejstvu, da njihovi starši izvirajo

---

8 Pri določanju domen se naslanjamo na teorijo domen jezikovne rabe, ki jo je na podlagi osnovnega Greenfieldovega modela za analizo diglosije razvil Joshua Fishman. Definirane so kot abstraktni konstrukti, ki jih določajo pripadajoči kraji, odnosi in teme; relevantne in odločilne so pri izbiri jezika oz. jezikovne varietete (Werlen 2004: 335). Na jezikovno rabo v posamezni domeni tako bistveno vplivajo posamezni odnosi in vloge znotraj skupnosti ter kraj pogovora, ki ima lahko velik vpliv na temo pogovora in odnos med sogovorniki (Fishman 1986: 443–444). Teorija se opira na podmeno, da je »izbira jezika v večjezičnih okoljih oz. zvrsti v enojezičnih okoljih povezana z enotami družbene organiziranosti, kakor so družina, prijatelji, sosedstvo, šola, cerkvena skupnost itd. [...]. Poimenovali so jih kot domene/področja jezikovnega [govornega, op. M. B.] obnašanja, govorne domene. Jezikovno [Govorno, op. M. B.] obnašanje je po tej teoriji določeno z dokaj trdnim sistemom norm in družbeno kulturnih pričakovanj, ki jih udeleženci sporazumevanja upoštevajo v skladu s svojimi družbenimi vlogami« (Nečak Lük 1998: 79).

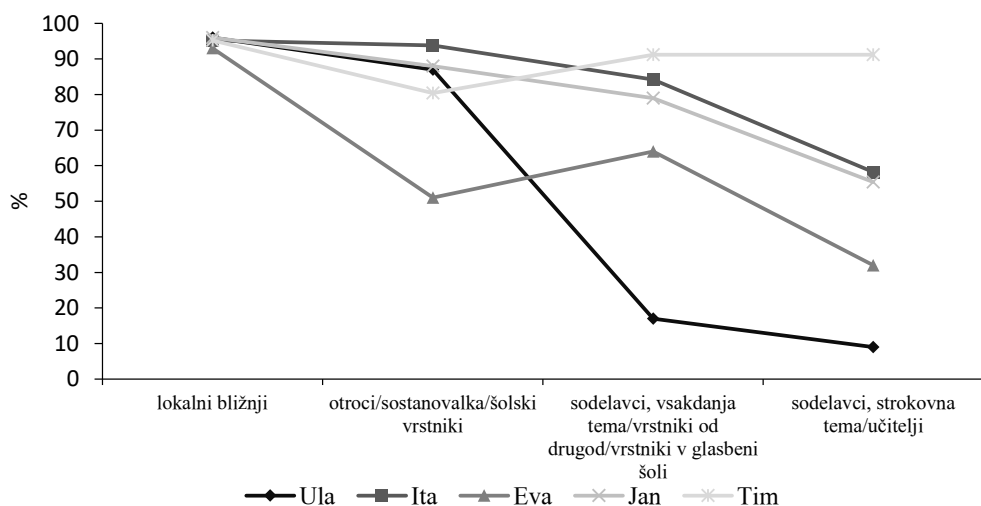
9 V dodatnih dveh domenah (lokalni neznanci in neznanci od drugod) so zaradi majhne količine posnetkov in pojavitev proučevanih variabel rezultati nezanesljivi in nereprezentativni.

10 Imena informantov so v kontekstu raziskave zaradi zagotavljanja anonimnosti in varovanja osebnih podatkov spremenjena.

11 Transkribcije izbranih izsekov in primeri posameznih variabel so na CD-ju v Bitenc 2016a; transkripcijska načela so opredeljena tudi v Bitenc 2016b: 182–184. Transkribcije so bile narejene z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

iz različnih krajev in da so tudi sami živeli v različnih krajih v idrijski regiji (od Kanomlje do Godoviča) – v različnih obdobjih življenja se jih je nekaj preselilo iz enega kraja v drugega. Pri Janu in Timu kljub selitvi iz Idrije v Godovič oz. Spodnjo Idrijo ne opažamo premikov proti črnovrškemu oz. spodnjeidrijskemu govoru, kar lahko pojasnimo tudi s posebnim statusom idrijskega govora kot govora regionalnega središča. Ula je med odraščanjem v Spodnji Kanomlji najverjetneje zaradi očetovega idrijskega porekla in stikov z drugimi Idrijčani kmalu usvojila in prevzela značilnosti idrijskega govora, Ita pa tudi po selitvi iz Spodnje Kanomlje v Idrijo v večji meri ohranja kanomeljski govor. Eva, katere starši izvirajo iz Žirov in okolice, je med socializacijo v širši skupnosti v Idriji, kjer so živeli, od žirovskega govora kmalu prešla k idrijskemu, tako da so pri njej danes prisotne le redke fonološke značilnosti govora njenih staršev. Pri Iti in Evi so tako opazne posamezne značilne kanomeljske oz. žirovske fonološke variante, pri Uli, Janu in Timu pa se pojavlja več značilnih refleksov idrijskega govora.

Čeprav je realna primerjava glede na domene zaradi različnega vsakdana in življenjske dinamike pri posameznih govornikih težavna, lahko na zelo poenostavljenem shematičnem prikazu (Grafikon 1) vidimo zgovorno primerjalno sliko različnosti v strategijah govornega obnašanja posameznih govorcev, ki sloni na opravljeni analizi petih fonoloških variabel, treh samoglasniških in dveh soglasniških – (o), (o:), (e:), (g) in (v).

Grafikon 1: Povprečni delež narečnih variant v govoru posameznih informantov glede na domeno

Izstopa distribucija pri Uli, ki kaže izrazito dvodelnost in dva ločena koda, ki ju uporablja pri lokalnih bližnjih in sostanovalki oz. pri bližnjih od drugod in učiteljih.

Posebna je tudi krivulja pri Evi, ki uporablja narečje pri govoru z lokalnimi bližnjimi in se postopoma, a v precejšnji meri premika proti standardu pri govoru z otroki in službenimi kolegi. Najbolj podobni so deleži narečnih variant v posameznih domenah pri Iti in Janu, ki ohranjata precejšen delež narečnih značilnosti v večini domen, standardu se nekoliko bolj (med 55 in 60 % narečnih variant) približata samo pri govoru s sodelavci o strokovni temi (Ita) oz. z učitelji (Jan). Tim izstopa z visokim deležem narečnih variant tudi pri pogovorih s sodelavci, torej govorci drugih varietet – ta delež (91 % pri pogovorih o vsakdanji in strokovni temi) je pri njem tako rekoč primerljiv z deležem pri lokalnih bližnjih (96 %).

Informante glede na različne strategije govornega obnašanja lahko opredelimo kot različne tipe oz. profile govorcev. S terminologijo iz nemškega raziskovalnega projekta (Niebaum in Macha 2014: 198) bi Ulo, ki ima dva izrazito različna koda oz. varieteti, označili za kodno preklapljevalko (ang. oz. nem. *Code-Switcher*); Tim, ki v vseh domenah ohranja visok delež narečnih variant, je narečni govorec (nem. *Dialektsprecher*); Ito, Evo in Jana pa bi uvrstili med kodne mešalce (ang. oz. nem. *Code-Mixer*), čeprav so med seboj zelo različni – Ita in Jan se z višjim deležem narečnih variant tudi v ljubljanskem okolju v pogovorih s sodelavci nekoliko približujeta tipu narečnega govorca. Pri jezikovnem prilagajanju prihaja tudi do vmesnih oz. medvarietetnih oblik, ki niso niti del standardnega jezika niti del narečja in ki jih lahko interpretiramo kot rezultat številnih strategij kodnega preklapljanja in kodnega mešanja: govorci uporabljajo elemente različnih varietet in tako kažejo na identifikacijo z več varietetami oz. njihovimi govorci hkrati.

5.2 Podatki iz sociolingvističnih intervjujev

Poglobljeni sociolingvistični intervjuji, ki smo jih opravili kot dopolnitev k variantnostni študiji, so se osredotočali predvsem na zaznavo in refleksijo lastnega govornega obnašanja informantov, njihovo osebno zgodovino, izkušnje z jezikovno rabo, jezikovna stališča ter povezavo med jezikom in identiteto.

Intervjuji so bili opravljeni po celodnevem snemanju, informanti so bili vnaprej seznanjeni z okvirnimi temami. Pogovori so bili sproščeni in sorazmerno osebni; seznama vprašanj v izogib občutku formalnosti situacije in z željo po čim večji pristnosti dialoga nisem imela pred sabo. Posnetki so večinoma dolgi od 30 do 45 minut, skupna dolžina posnetkov je 6 ur, 41 minut in 56 sekund. Transkribirani so bili vsi deli pogovorov, ki se nanašajo na teme, relevantne za raziskavo, potem pa za posamezna vprašanja relevantni deli oz. izjave razvrščeni po tematskih sklopih.¹²

12 Natančni podatki o transkripciji in analizi intervjujev so v Bitenc 2016b, transkripcije in navedki iz intervjujev po govorcih in temah pa v Bitenc 2016a.

5.3 Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi pri posameznih govorcih

Analiza (ne)skladnosti med samooceno govora posameznega informanta in ugotovitvami pri analizi posnetkov kaže, da se informanti različno natančno zavedajo značilnosti in variantnosti svojega govora.

Ula ocenjuje, da je njen govor doma *mešanica vsega*,¹³ analiza pa kaže, da se kakšna značilna kanomeljska oz. spodnjeidrijska posebnost najde le izjemoma, več pa je idrijskih. Res ima od vseh informantov najbolj *ločene ljudi, s kom kako govori*, saj se njene varietete med seboj razlikujejo najbolj izrazito. Čeprav pravi, da s sostanovalkami govori *idrijsko*, je delež narečnih variant v tej domeni vendarle nekoliko nižji kot pri lokalnih bližnjih (87 % v primerjavi s 96 %); prav tako pri njeni *ljubljanščini oz. pravilni slovenščini* ostaja določen delež narečnih variant (17 % pri vrstnikih od drugod in 9 % pri učiteljih).

Ita meni, da se njen govor ni spremenil, pri analizi posnetkov pa vendarle opazimo nekatere odmike od njene izvirne kanomeljščine. Posebej se ti kažejo pri umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, pa tudi pri posameznih leksemih in oblikah. Kot je razvidno iz sledečega izseka, se Ita določenih sprememb lastnega govora ne zaveda: trdi, da uporablja kanomeljska *'yar* in *'dal* in nejeverno sprejme moje komentarje, da so na posnetkih *'yor* in *'dol*:

M: *ka 'ti 'ma:š pa . 'ti 'ma:š 'tud 'tu:*

I: *'yar 'dal*

M: *'ne:*

I: *.. ə . a sɥ 'ekla 'gor 'dol?*

M: *na pos'ne:tkih 'imaš*

I: *a 'ri:s?*

M: *'ful . s'ku:s*

I: (nejeverno) *'kok . 'gor 'dol?*

M: *'gor 'dol*

I: (preizkuša sama pri sebi) *sɥ š'la 'yor . sɥ š'la 'dol .. a 'ri:s za'nim-*

M: *na pos'ne:tkih i'ma:š 'ri:s*

I: *a 'ri:s al'kej . ja mə'yuōče se mi je pa tud'men že'ma: 'kej pər'kra:dɫ 'nuot*

Zaveda se, da včasih pri pogovoru s hčerkami in pri pogovoru z neznanimi ljudmi v službi prilagaja svoj govor, nima pa ozaveščenih prilagoditev pri pogovoru s sodelavci – te obstajajo, posebej pri akanju in v pogovorih o strokovni temi.

13 V besedilu so izjave informantov zapisane v poknjženi obliki v ležečem tisku. Pri navajanju relevantnih izsekov včasih združujem različne dele izjave ali dele različnih izjav (navadno ločeno s podpičjem). Pri navedbah so večkrat spremenjeni zaimki in glagolske oblike (iz prve v tretjo osebo), izpuščena so mašila. Daljše zaokozene izjave so navedene v celoti, in sicer med narekovaji, prav tako pa v poknjženi obliki in ležečem tisku.

Eva ustrezno ugotavlja, da *čisto dialekta ne zabriše*, da *z ljudmi pa malčk pogleda, ko govori*. Velik poudarek glede prilagajanja v intervjuju pripisuje formalnosti in temi pogovora, ki se pri analizi njenih posnetkov (pri pogovorih s sodelavci) res izkaže za pomemben dejavnik: pri vsakdanji temi je delež narečnih variant glede na strokovno temo enkrat višji (64 oz. 32 %). Čeprav pravi, da pri govoru z otroki *manj pazi* kot pri govoru v službi, z njimi govori manj narečno obarvano kot s sodelavci o vsakdanji temi (51 oz. 64 % narečnih variant), drži pa, da na posnetkih v komunikaciji z otroki večkrat kaj razlaga oz. daje navodila, pri čemer, kot pravi, *avtomatično govori bolj pravilno, bolj premišljeno*. Glede tega je poveden odlomek, v katerem Eva otrokoma pripoveduje o lopovih: najprej pretežno v narečju, po otrokovi prekinitvi pa se nekoliko razburi in razlago ponovi z znatno več standardnimi variantami (v prvi izjavi npr. *paɣ'li:dat*, v drugi *pog'le:dat*, tako tudi *'lopowi – 'loповi*, *'ni:ki – 'ne:kaj*, *u'ri:dnu oɣ'leda – u're:dno og'leda*):

E: *'lopowou pa na 'mu:rš ljet paɣ'li:dat pa 'bu:lš de ix na 'vidiš 'lopowi pa 'niso 'ni:ki a 'wi:s 'kar bi b'lu u'ri:dnu oɣ'leda*

O1: *'ne, za'kaj ix na 'wides*

E: *[os. ime] pošluši 'me de jes 'ni:ki do 'konca po'wi:m 'kaj sɣ [r'ekla]*

O1: *[jes_sɣ p'rej] go'woru*

E: *'nje 'ti si 're:ku de bi 'šou pog'le:dat 'lopowe in 'jes_sɣ za'čē:la 'ti od na'zaj p'ra:vit de 'loповi pa 'niso 'ne:kaj 'kar bi b'lo u're:dno og'leda*

Jan se dobro zaveda svoje govorne variantnosti in nazorno opisuje njeno kompleksnost. Glede na delež narečnih variant pri pogovoru z učitelji v javnosti (52 %) je zelo natančna njegova ugotovitev, da je *res kdaj že na polovici* in da je *ful težko, da bi on čisto zamenjal*. Jan obenem ustrezno ocenjuje, da z vrstniki, s katerimi so si bližje (šolski vrstniki), govori drugače kot z vrstniki, s katerimi se manj družijo (vrstniki v glasbeni šoli): pri slednjih namreč glede na prve uporablja 9 % manj narečnih variant.

Tim trdi, da nikoli ne govori *prav pravilno slovensko*, kar lahko povežemo z visokim deležem narečnih variant v njegovem govoru v vseh okoliščinah. Ustrezna je tudi njegova ocena, da pri pogovoru z otroki, oz. ko otroku *kaj dopoveduje*, govori *bolj pravilno slovensko*, čeprav so narečne variante še vedno prevladujoče. Drži, da se s sodelavci *več ali manj vedno glih trudi*, saj pri posnetih in analiziranih pogovorih v službi ni zaznati odstopanj pri izbranih variablah glede na posamezne sodelavce, število udeležencev ali kraj pogovora (pisarna oz. kavarna). Da se v Ljubljani *mogoče podzavestno trudi malo bolj pravilno govoriti*, potrjuje analiza fonoloških variabel, je pa delež narečnih variant glede na lokalne bližnje nižji le za 4 %. Razlike bi bile opaznejše v besedišču, ki je tudi glede na njegovo mnenje pri njegovem prilagajanju najbolj podvrženo spremembam; za potrditev te

hipoteze bi bila potrebna natančnejša analiza. Tim ustrezno ocenjuje, da nikoli ne reče /g/ (izjema je oponašanje farmacevtskega oglasa) in da tudi drugi glasovi v nedomačem okolju ostajajo narečni. Žal v snemalnem dnevu ni bilo nobenega uradnega sestanka ali pogovora z nadrejenim. Glede na dokaj natančno Timovo samooceno glede drugih položajev lahko predvidevamo, da večjih sprememb vsaj glede fonoloških variabel tudi tam verjetno ne bi bilo, pričakovali pa bi lahko nenarečno besedišče in izogibanje *določenemu naglasu*. V intervjuju na vprašanje, ali v Ljubljani naroči *'kokta* ali *'kokto*, zatrdi, da *'kokta* – in res je že pred tem odgovorom natakarici naročil *'kava*.

5.4 Ozaveščenost prilagajanja

O ozaveščenosti govornega obnašanja pričajo izjave informantov, da se o tem prej niso spraševali in se s tem več kot toliko niso ukvarjali, so pa ob pogovorih z mano začeli bolj razmišljati: v intervjujih so o tem vsi govorili suvereno, brez zadrege, popolnoma jim je bilo jasno, o čem sprašujem (to velja tudi za številne druge, s katerimi sem se doslej o tej tematiki pogovarjala iz osebnega in strokovnega zanimanja).¹⁴ Informanti večinoma povejo, da je njihovo prilagajanje oz. prevzemanje značilnosti drugega govora potekalo oz. poteka *avtomatsko*. Ula pravi, da gre za njen *avtomatski odziv*, da *z ljudmi, ki jih ne pozna, zmeraj govori pravilno slovenščino*. Misli, da *mogoče ima to, da malo sortira ljudi, kam jih dati, in dokler jih ne pozna, je po navadi zmeraj odziv neka pravilna slovenščina*. Pri Iti je razvidno, da spreminjanja svojega govora nima povsem ozaveščenega, saj pravi, da po selitvi v Idrijo ni spremenila svojega govora, češ da *nikoli ni čutila potrebe, da bi se prilagajala, nekemu novemu narečju pa sploh ne*, je pa s posnetkov razvidno, da je prevzela določene značilnosti spodnjeidrijskega in idrijskega govora. Eva v zvezi z govorom z otrokoma komentira, da *funkcionira po difoltu, kakor funkcionira, pač tisto, kakor imaš nekako vrojeno*. Glede jezikovnih izbir poudarja: *»Jaz se nisem odločila za to.«*

Jan pravi, da prilagajanje *deluje po njegovo tako čisto spontano, vsaj on ima občutek, da se s tem ne ukvarja*: *»Pač sem postavljen v neko situacijo, in aha, okej, pač tako moram govoriti in o tem sploh ne razmišljam in tudi ni, da bi me zdaj nekaj ful motilo.«* Z drugimi besedami: *»Mislim, to je zelo zanimiva zadeva, a ne, kako se v hipu, pa ne da bi sploh rekel: Aha, zdaj je pa tam še eden prišel, zdaj on pa tako govori, zdaj moram jaz tako govoriti, zato da me bosta oba razumela.«* Nazorno pojasnjuje:

To po moje je malo čisto vprašanje vsakega človeka, ki si, bom rekel, izdelal nek sistem, po katerem pol deluje. In je to res po moje nezavedno, da se mu izdelal tak

14 Glede preklapljanja bohinjskih govorcev (v pogovorni jezik pri pogovorih z neznanci) Dolžan (1987: 33) piše, da je lahko »zavestno, zdi se pa, da je pogosteje nezavedno, saj marsikdo ne prizna, da je sprva govoril drugače«.

sistem in pol vidi: Aha, zdaj sem v tej situaciji, zdaj bom tako govoril. In to pride pol preko izkušenj, a ne, saj zdaj sem jaz to štiri leta delal recimo, a ne, in se razvije pol nek sistem, nek kalup, a ne, po katerem človek deluje.

Tim misli, da prilagajanje z drugače govorečimi poteka *podzavestno ali rahlo zavestno*, glede govora z otroki pa *bi bolj rekel, da je avtomatsko*:

Ko mu razlagaš, se nekako preklopiš, kot, bom rekel, kot v šoli, ne, ko si prišel k tabli pa si probal slovensko govoriti. [...] Ne da bi prav tisto zavestno: Ja, zdaj pa zato, ker z njim govorim, pa mu bom nekaj razložil, da mu bom pravilno slovensko.

5.5 Jezikovne značilnosti govora

Odgovori na vprašanja o jezikovnih značilnostih lastnega govora kažejo na zelo različno jezik(slo)vno občutljivost oz. ozaveščenost posameznih informantov. Nekateri npr. dokaj natančno opišejo, kaj spreminjajo, ko se primikajo k standardu, drugi skorajda ne imenujejo niti ene jezikovne značilnosti. Eva npr. odkrito prizna: »Ne znam ti pa, ne poznam toliko jezika pa značilnosti jezika, da bi ti vedela to prav razložiti,« in na večkratna vprašanja o tem odgovarja z opisovanjem načina govora (npr. *prav malo skozi nos* pri starejših ženskah), slušnega vtisa (*zavijanje*), večkrat pa tudi opisuje temo ali kontekst pogovora, kjer spreminja svoj govor: *drugačna raven pogovora; doma so tiste običajne teme, ki ne rabijo niti ne toliko premisleka in pol avtomatično spustim tudi te zavore, da je govor bolj v dialektu*. Tudi pri drugih informantih je to vprašanje povzročilo nekaj zadrege in tuhtanja, npr. pri Timu: »Kaj pa spremenim, pa res ne bi vedel, mogoče v celem stavku probam čim več besed pravih slovenskih povedati pa malo manj mogoče zavijati,« in pri Uli: »Ma ne vem, saj niti ne znam povedati.« Ula zase še pravi: »Mislim, da spremenim prav vse. [...] Velikokrat mi je kdo rekel, kot da bi program zamenjala. [...] Redko se mi zgodi, da bi pomešala sploh, da bi z nekom govorila nekaj na pol, to se mi zelo redko zgodi.«

Informanti sicer največkrat izpostavijo pripornik γ in – zanimivo – nekajkrat ob tem omenijo h : Tim npr. poroča, da pri drugih predvsem g in h zbujejo pozornost, Ula pravi, da pri spreminjanju govora *ne uporablja γ -jev ne h -jev*, Jan pa, da so najbolj podvrženi spremembam *oni, kaj so že, ti ver'leni pač g -ji pa h -ji*. Podanih je tudi nekaj konkretnih primerov kot npr.: »*Pomayat pa pomahat, to je tudi blazno zabavno.*« (Jan) Glede g -ja Tim pravi, da ga *težko govori, tudi če se pomatra, se mu zdi, da se prav malo zagolta*. Enkrat je omenjen tudi w , ki ga je pri snemanju telefonske tajnice skupaj z γ -jem Ita *probala eliminirati*.

Več informantov izpostavi samoglasniške variable: v zvezi s spreminjanjem govora *spremembe vokalov* (Jan), *tiste prav ta hude dvoglasnike*, ki jih *proba prevesti v ta*

pravo, in *vokale*, ki bi jih pri javnem govoru *sigurno omilila* (Ita). Kanomeljski dvo-glasnik *uo* v nasprotju z idrijskim dolgim *u*: omenja Ula, ki se ji zdi, da njena stara mama *ful veliko besed drugače obrne* kot ona, *bolj po kanomeljsko*; kot primer poda *ka'nuomlsku* (tako stara mama) v nasprotju s *ka'nu:mlsku* (tako Ula sama). Enkrat je omenjeno akanje, vendar je pojav najprej označen kot *sklanjatve*, v nadaljevanju pa kot *četrti sklon ednine*, ki ga nekdo *še zdaj ne more razumeti* (Jan). Na moje vprašanje, če misli primer kot *'widm 'mama*, Jan pritrdi.

Več komentarjev je deležno besedišče: informanti navajajo, da so pri govornem prilagajanju oz. pri rabi drugih varietet sprememb deležni *kakšni izrazi* (Jan), da ne uporabljajo *narečnih besed* oz. *besed, ki jih pač moj sogovorec ne bi razumel* (Ita), ali da poskušajo *čim več besed pravilnih slovenskih povedati* (Tim).

Informanti izpostavljajo tudi način govora oz. slušni vtis: *bolj zategnemo* (Tim), *to zavijanje* (Eva), ob tem pa še *ene naglase, poudarke* (Ita) ter *kakšen tak em pa a, ki ga recimo lih malo drugače zavijem kot ostali* oz. *kako zvenijo ene besede* (Ula).

Glede sprememb v narečnem govoru zaradi pogostih stikov z drugimi jezikovnimi varietetami imajo različni informanti različna mnenja. Ula, Ita in Jan pravijo, da se njihov narečni govor ni spremenil; Jan utemeljuje: »*To sem tudi jaz se odločil, da tega ne bom spreminjal.*« Tim misli, da se mu je *govor spremenil*: »*Glede na to, koliko sem jaz pač izven Idrije preživel pa pač v kakšnih situacijah sem se nahajal [...]. Sploh če primerjam, saj pravim, z mojimi starši ali pa taki, ki recimo niso šli nikoli ven.*« Izpostavlja, da mu *mogoče skozi bolj ostajajo te bolj pravilne besede*, česar se zaveda tudi Ula: »*Včasih kakšne take, prav one idrijske besede, ki jih pa ne uporabljam tako zelo redko, kakšni frzeklni ali pa kaj takega, se včasih ne morem spomniti, edino to, ker jih že toliko cajta nisem uporabljala.*«

5.6 Vprašanje metajezika

Nomen est omen – način govora o govoru kaže na različno dojetje in vrednotenje posameznih varietet pri posameznih informantih. Zagotovo je pri interpretaciji govora o govoru treba upoštevati tudi vpliv izrazja, ki sem ga kot oseba, ki intervjuva, uporabljala v vprašanih. Trudila sem se za čim bolj nevtralne izraze za poimenovanje različnih jezikovnih varietet in pojavov, večkrat pa sem uporabila tudi poimenovanja, ki so jih informanti uvedli sami.

Za narečni govor se najpogosteje uporablja izraz *narečje*, ki se v transkripcijah intervjujev pojavi stodevetkrat. Izraz *dialekt* kar osemnajstkrat uporabi Eva, in sicer v različnih besednih zvezah, tudi sinonimno izrazu *govor* (npr. *sem pa imela sodelavca, ki mu je šel pa moj dialekt, moj govor blazno na živce; ata in mama sta drugega dialekta; ne pišem v slengu, dialektu, jaz vedno pišem pravilno slovensko*); pri Iti in

Janu se izraz pojavi po enkrat (Ita: *se tudi ne spomnim, da bi imela s tem kakšne hude težave, s tem prevodom iz dialekta*; Jan: *ljubljski dialekt*). Izraze (*po*) *domače, domači (dialekt)* Eva in Tim uporabita enkrat, Ita dvakrat (na moje vprašanje pojasni, kaj pomeni: *ja, saj veš, po kanomeljsko*).

Narečje je večkrat poimenovano po kraju, kjer se govori. Oznako *idrijsčina* ali govoriti (*po*) *idrijsko* uporabljata predvsem Ula in Tim (Ula *idrijsčino* omeni devetkrat: npr. *jaz ne morem tam lih u idrijsčini tolči, (po) idrijsko* pa kar štiriintri-desetkrat: npr. *ata je govoril čisto idrijsko, totalno, zaprisežen Idrijec; veliko mojih prijateljev reče, da jim je idrijsko narečje ful lepo*; Tim (*po*) *idrijsko* petnajstkrat); pri drugih informantih se poimenovanje pojavlja v glavnem v zvezi *idrijski karakter*, o katerem sprašujem. Eva imenuje *žirovščino* (enkrat), tudi (*po*) *žirovsko* (trikrat, npr. *sem samo skozi vrata prišla pa sem začela žirovsko tolči*), Ula *prfarščino* (dvakrat, npr.: *v šolo sem šla k Fari, je bilo itak vse pač v prfarščini*) in *kanomeljščino* (dvakrat, npr.: *mogoče tudi med sabo nismo govorili tiste ta trde idrijsčine ne kanomeljščine*), pri Iti in Uli zasledimo (*po*) *kanomeljsko* (enkrat oz. štirikrat, npr. Ula: *sem jaz z mamó itak tolkla čisto po kanomeljsko*), Ula pa svoj govor slikovito opiše kot *eno mešanico prav vsega, in idrijsčine in prfarščine in kanomeljščine in krniščine, vsega*.

Pri govoru o standardnem jeziku oz. varieteti, ki jo sami ali drugi uporabljajo v formalnejših situacijah, šolskem oz. ljubljanskem okolju, različni sogovorniki uporabljajo različne izraze, kar je povedno samo na sebi. Pri Iti zasledimo samo izraz *pogovorna slovenščina*, pri Evi pa *lepa, pravilna, pogovorna slovenščina* oz. govoriti *lepše, bolj pravilno*. Za poimenovanje ene od svojih jezikovnih varietet Jan edini uporablja poimenovanje *knjižno (pogovorno)*, Ula pa edina *ljubljsčina* oz. govoriti (*po*) *ljubljsko*¹⁵ (drugi izraz uporabljajo samo pri opisovanju govora Ljubljancev oz. jezikovnih stališč do njega). Pri vseh razen pri Janu je v rabi tudi izraz *pravilen/-ino*.

Natančnejša analiza izrazov kaže, da je izraz *knjižni* oz. *knjižno* največkrat (tudi preden sem ga izrekla sama) uporabil Jan, in sicer štirikrat v zvezi *pogovorni knjižni* za poimenovanje varietete, ki jo sam uporablja v formalnih okoliščinah (npr. *pri nastopu res probam čisto pogovorno knjižno govoriti*), dvakrat pa samo *knjižno* (npr. o govoru doma: *pač ko prideš, ne boš govoril zdaj knjižno slovensko*). Ita in Eva sta izraz uporabili samodejno, vedno pa v zvezi s formalnimi šolskimi situacijami: Ita v zvezi z otroki (*so jih opozorili, da morajo pač uporabljati te*

15 Kot ugotavlja Škofic-Guzej (1994: 573) glede svojih prekmurskih informatork, ki jezik, ki ga uporabljajo v neformalnih okoliščinah v Ljubljani, imenujejo tudi ljubljanski, to ni »ljubljski pogovorni jezik (kot ga govorijo na primer Ljubljanci sami), ampak bolj kot ne različica pogovornega jezika, kot so si ga oblikovale ob približevanju svojega domačega govora slovenskemu knjižnemu zbornemu jeziku oz. (ker živijo v Ljubljani) slovenskemu središčnemu pogovornemu jeziku«.

knjižne besede), Eva kot poimenovanje za varieteto, ki jo je uporabljala pri vodenju šolskih prireditev (*tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko, no*). Čeprav sem izraz pri Uli v vprašanih sama uporabila nekajkrat, ga ona v odgovorih ni nikoli, prav tako ne Tim.

Najpogosteje se pojavlja izraz *pravilen oz. pravilno*, in sicer predvsem v zvezah *pravilno (slovensko), pravilna slovenščina*, tudi *pravilne besede* in *pravilna raba*. Največkrat ga uporabita Ula (sedemindvajset pojavitev) in Tim (enaindvajset) (sama sem ga uporabila le nekajkrat, ko sem se v vprašanih sklicevala na njuno imenovanje), nekajkrat se pojavi tudi pri Evi (sedemkrat) in Iti (trikrat). Kot primer navajam Ulin odgovor o pogovoru z neznanimi ljudmi:

Mislim, da je moj avtomatski odziv z ljudmi, ki jih ne poznam, zmeraj pravilna slovenščina. [...] Recimo če v Ljubljani nekoga spoznam na novo, bom zmeraj pač, ne vem, vsaj par prvih besed, bojo zmeraj pravilne.

Navajam Evino oznako, da njeni otroci *pravilno govorijo*, in Itin komentar o pomoči otrokom pri šolskem delu: »*Pa če napiše po domače, mu boš rekel: ‚To se pa tako pravilno napiše.‘*«

V več primerih se kaže, da je *pravilno* sinonimno drugim uporabljenim izrazom, npr. *pogovorni* ali *knjižni slovenščini* (ko govori o Evi, Ita pravi, da z otroki *uporablja pravilno oz. to pogovorno slovenščino*; pri govoru o rabi knjižne slovenščine pa Eva: *tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko*), pri Uli pa sta sinonimno rabljena izraza *pravilno* in *ljubljsko* (npr. »*Kadar sem doma, se mi zdi, da mi je včasih pred našimi malo nerodno z njim [s fantom] govoriti čisto ljubljansko, pa včasih tudi kaj takega rečem, ampak kadar sva pa tako, da kam greva pa to, pa čisto, mislim, čisto pač pravilno.*«).

Izraz *slovensko* v pomenu knjižno oz. standardno zasledimo samo pri Timu, vendar pri njem kar sedemkrat (npr. *v šoli, ko si prišel k tabli, pa si probal slovensko govoriti*).¹⁶

Izraz *ljubljski oz. (po) ljubljansko* najdemo v zvezah *ljubljsko narečje, ljubljanski sleng, ljubljanski dialekt*, tudi *ljubljsščina*. Desetkrat ga uporabi Ula, pri kateri je, kot rečeno, poimenovanje sinonimno poimenovanju *pravilno* in prav tako poimenovanju *pogovorno* ter ga uporablja za poimenovanje varietete, ki jo (je) uporablja(la) sama (npr. *sem toliko posvojila to ljubljansščino v Ljubljani in niti ne uporabljam več toliko neke pogovorne, pogovornega, pod narekovaji ljubljanskega*

16 Prim. prekmurske govorka, ki (ob izrazih pogovorni ali ljubljanski) prav tako uporabljajo izraz slovenski jezik za »izrazni vez, ki jim služi za sporočanje v neuradnih govornih položajih zunaj domačega govornega okolja – na primer v Ljubljani ali kjer koli drugje v govornem stiku z besedniki, ki ne razumejo prekmurskega narečja« (Škofic 1994: 572–573).

slenga), čeprav na nekem mestu glede poimenovanja kaže negotovost: »Tudi na faksu uporabljam pretežno pravilen jezik ali pa bolj nek mogoče ljubljanski sleng, ne vem, kako bi temu rekla.« Pri drugih informantih se poimenovanje *ljubljski/-sko* pojavi redko in izključno pri opisovanju govora drugih (npr. Itine tete, ki po mnogih letih življenja v Ljubljani *toliko po ljubljansko vleče*; Jan pa pravi, da ljudje, ki uporabljajo *ljubljski dialekt*, *blazno radi uporabljajo angleške izraze*) in pri izražanju stališč do tega govora, do katerega večkrat vzpostavljajo distanco (Eva pravi, da tudi v Ljubljani ne govori *po ljubljansko, ker to je ne potegne*). Le Ula torej izraz *ljubljsko* uporablja sinonimno izrazu *pravilno*, pri drugih informantih pa je med njima pomenska razlika (Tim za svojega strica pravi, da zaradi selitve v Ljubljano govori *ne bom rekel ljubljansko, ampak pravilno slovensko*; Eva o svojih varietetah: *tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko, da bi rekla, da bi pa v Ljubljani začela po ljubljansko vleči, se mi zdi, da pa ne*).

Pri opisu govora zasledimo tudi samostalnike *naglas*, *govorica* in *način govora*. Izraz *naglas*¹⁷ se štirikrat pojavi pri Timu, npr. v govoru o sodelavcih (*govorica jim je zanimiva, moj naglas*) in otrocih (*so že v vrtcu rekli, da moramo lih malo pomerkati, da ima hud naglas*). Samostalnik *govorica* petkrat uporabi Tim (npr. v Gorici *imajo tudi oni specifično govoricico, zato se ni nihče kaj zlo spotikal ob to mojo govoricico*), Eva in Jan pa po enkrat (pri Evi je uporabljen sinonimno govoru: *imam en svoj govor, eno svojo govoricico to pogovorno*). Tim uporabi tudi poimenovanje *način govora oz. govorjenja* (dvakrat); pravi npr., da mu je bil *način govorjenja* dveh Koprčanov *antipatičen*.

Informanti največkrat uporabljajo glagole, kot sta *govoriti oz. uporabljati* določeno varieteto, pri narečju se pojavljajo tudi *tolči* (le pri Uli (štirinajstkrat) in Evi (štirikrat)); Ula npr. pravi, da *večina, ki jih gre v Ljubljano, tolče po idrijsko, ona pa ni tak človek, da bi tolkla lih po svoje*,¹⁸ *vleči* (dvakrat pri Evi in enkrat pri Iti, ki za svojo teto pravi, da *tako po ljubljansko vleče*), pri Iti po enkrat tudi *klamfati* (pravi, da si se *v šoli potrudil, da nisi klamfal čisto te naše narečne razno razne*) in *peti* (pravi, da so ji med drugimi najlepša narečja ob obali, *ker tako pojejo lepo*).¹⁹

Za zamenjavo varietete pri vseh informantih zasledimo izraz *preklopiti oz. preklapljati* (pri Uli in Evi, pri katerih do pojava pogosteje prihaja, šestkrat, pri drugih

17 V slovenskem jezikoslovlju izraz ni ustaljen, se pa v pogovornem jeziku (zdi se, da posebej pri mlajših generacijah) uporablja pod vplivom angleščine, kjer se izraz *accent* povezuje z izgovarjavo (intonacija, fonetične značilnosti ipd.) različnih socialnih in regionalnih varietet (Coupland 2007: 5).

18 Ta izraz za označevanje govora v narečju zasledimo tudi pri komentarjih dijakov glede mojega narečnega nastopa pred razredom (prim. Bitenc 2014b: 326, op. 11).

19 Prim. prekmurske govorce, ki »[i]zražanje v svojem narečju [...] strogo drugače poimenujejo – *gučajo* [oz. *gučijo*, op. M. B.] namreč samo, ko uporabljajo svoj J1« (Škofič-Guzej 1994: 572–573).

po enkrat; Eva pravi, da *kakor je pogovor bolj formalen, avtomatično preklopi*), pri Uli tudi *zamenjati* (o sestri pravi: *fanta ima iz Cerkna in itak ji pač ni treba niti zamenjati narečja*), pri Iti pa *spremeniti se* (v zvezi z Evo pravi: *ona ima drug odnos do tega, nekak se hitro spremeni, se hitreje približa tej pogovorni slovenščini*). Za približevanje drugi varieteti zasledimo izraza *prilagajati se* (Ula trikrat in Eva enkrat) in pri Iti *približati se* (sedemkrat, npr. *se mi zdi, da je del bontona pogovornega, da se jim jaz v tem smislu malo približam*), za ohranjanje narečja *obranjati* (Janu se glede narečja zdi, da je *kar pomembno ga obranjati*), za opuščanje *pustiti* (Ula pravi, da *skozi poslušša, da je čisto pustila narečje*).

6 SKLEPNE UGOTOVITVE

Pri vzporejanju ugotovitev raziskovalnega opazovanja avtentične jezikovne prakse ter samoocen in samorefleksije govornega obnašanja, ki so jih informanti podali v sociolingvističnih intervjujih, se je izkazalo, da se glede jeziko(slo)vne občutljivosti oz. zavesti posamezniki zelo razlikujejo. Nekateri zelo natančno opisujejo dinamiko prilagajanja in notranje procese ob tem, drugi trdijo, da se v določenih situacijah ne prilagajajo, pa se v analizi posnetkov izkaže, da spremembe vendarle so.

Vsi odrasli informanti se zavedajo, da se pri govoru z otroki približujejo standardu, predvsem ko otrokom dajejo navodila ali jim kaj razlagajo, kar potrjuje tudi analiza izbranih variabel. Dejstvo, da se odrasli informanti standardu približajo tudi, kadar otroke oštevajo ali se razburjajo, je v nasprotju s splošno dokazanimi tendencami, da govorniki pri čustveno zaznamovanem govoru (npr. v jezi) uporabljajo več nestandardnih elementov (Labov 1972: 86). Ta pojav doslej v slovenski sociolingvistiki še ni bil opažen ali obravnavan, v nasprotju z zgoraj omenjeno splošno težnjo po rabi prestižnejše standardne varietete v pogovoru z otroki pa bi tu lahko prej govorili o stopnjevanju formalnosti govora zaradi ustvarjanja distance med udeležencema pogovora. Podobni primeri so bili v raziskavah mestnega govora Krakova potrjeni za poljščino (Dunaj 1981: 12–13).

Informanti tudi različno natančno opisujejo konkretne jezikovne spremembe. Največkrat izpostavijo pripornik γ in samoglasniške variable (samoglasnike, dvoglasnike), tudi besedišče in način govora oz. slušni vtis. Informanti večinoma menijo, da je njihovo prilagajanje oz. prevzemanje značilnosti drugega govora avtomatsko, spontano oz. kvečjemu rahlo zavestno. Izrazje, ki ga uporabljajo za govor o govoru, kaže na različno dojetje in vrednotenje varietet in govorne dinamike pri posameznih informantih, je pa ob tem treba upoštevati tudi vpliv izrazja v zastavljenih vprašanjih.

Za nadaljnje raziskave so uporabna konkretna spoznanja o izvedbi sociolingvističnih intervjujev. Pri proučevanju govora o govoru so npr. lahko že izrazi v zastavljenih vprašanih znatno vplivali na izrazje, ki so ga v odgovorih uporabljali informanti. Takim izrazom se je najbolje izogibati in zastavljati čim bolj odprta vprašanja. Pri morebitnih nadaljnjih študijah bi bilo smiselno bolj upoštevati tudi konkretna metodološka priporočila s področja diskurzivne oz. konverzacijske analize, pri opazovanju z udeležbo oz. introspekciji pa s področja etnografije komunikacije.

Sodobne sociolingvistične teorije posvečajo enako pozornost govorčevi produkciji in poslušalčevi zaznavi, saj se vedno bolj poudarja, da sociolingvistični pomen soustvarjajo vsi udeleženci pogovora. Sociolingvistične perceptivne študije s koreninami v socialnopsiholoških študijah jezikovnih stališč, sodobnejših psiholingvističnih in fonetičnih študijah ponujajo dragocene informacije o poslušalčevem vrednotenju variant, varietet, jezikov in njihovih govorcev (Campbell-Kibler 2010). Tako bi bili zelo dobrodošli npr. perceptivni testi, pri katerih bi anketiranci opredelili izbrane varietete na posnetkih, saj obstaja dilema glede razmerja med poimenovanjem in tem, kar posamezna oznaka predstavlja. Podatki bi lahko pomembno osvetlili rezultate dosedanjih raziskav o stališčih do posameznih varietet in njihovi rabi. Tudi izkušnje s transkribiranjem pri naši raziskavi so potrdile potrebnost nadaljnjih raziskav percepcije govora oz. posameznih variabel tako pri laičnih osebah kot strokovnjakih, ki zapisujejo besedila za znanstvene namene. Spoznanja tovrstnih raziskav bi bila tudi primerna eksaktna podlaga za konstruktivno jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko.

V strokovni literaturi in na znanstvenih srečanjih se večkrat poudarja, da je za proučevanje kompleksnosti nove sociolingvistične realnosti, ki jo v zadnjih desetletjih med drugim zaznamujejo globalizacija, naraščajoča mobilnost in nove tehnologije, ter za napredek sociolingvistične teorije jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb potrebna (boljša) integracija jezikoslovnih, socioloških in socialnopsiholoških pristopov, znotraj teh pa makro- in mikroperspektiv (Kristiansen in Jørgensen 2005: 300; Auer in Hinskens 1996: 23).

Dobrodošle bi bile nadaljnje raziskave z različnimi metodološkimi pristopi – dragoceno je povezovanje kvalitativnih in kvantitativnih rezultatov, saj le na podlagi kvalitativnih izsledkov lahko smiselno načrtujemo kvantitativne raziskave in utemeljeno interpretiramo njihove rezultate. Vsaka metoda pridobivanja podatkov o jeziku v družbenem kontekstu ima namreč svoj namen ter svoje prednosti in omejitve, ki jih lahko presežemo le z drugačnimi raziskovalnimi pristopi v isti skupnosti ali glede istega jezikovnega vprašanja (Schilling 2013: 126–129).

LITERATURA

- Auer, Peter in Frans Hinskens, 1996: The convergence and divergence of dialects in Europe: New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10. 1–30.
- Berruto, Gaetano, 2004: Sprachvarietät – Sprache (Gesamtsprache, historische Sprache) / Linguistic Variety – Language (Whole Language, Historical Language). V: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics* 1 / *Soziolinguistik* 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 188–195.
- Besch, Werner (ur.), 1981: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1*. Berlin: E. Schmidt.
- (ur.), 1983: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt.
- Bitenc, Maja, 2016a: *Varietnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- –, 2016b: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Campbell-Kibler, Kathryn, 2010: Sociolinguistics and Perception. *Language and Linguistics Compass* 4/6. 377–389.
- Dolžan, Tatjana, 1987: *Menjave jezikovnih zvrsti v štirih naseljih v Bobinju (v Bobinjski Bistrici, Srednji vasi, Stari Fužini in na Koprivniku): Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Eckert, Penelope, 2000: *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford – Malden: Blackwell.
- Fasold, Ralph, 1972: *Tense Marking in Black English: A Linguistic and Social Analysis*. Arlington, VA: Center for Applied Linguistics.
- Fishman, Joshua A., 1986 [1972]: Domains and the Relationship between Micro- and Macrosociolinguistics. V: John J. Gumperz in Dell Hymes (ur.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Oxford – New York: Basil Blackwell. 435–453.
- Guzej, Jožica, 1989: Vpliv migracij na jezik in govor posameznika. *Jezik in slovtvo* 35/3. 52–57.
- Kenda-Jež, Karmen, 2002: *Cerkljansko narečje: Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- –, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 263–276.
- Kerswill, Paul in Angie Williams, 2002: »Salience« as an Explanatory Factor in Language Change: Evidence from Dialect Levelling in Urban England. V: Mari C. Jones in Edith Esch (ur.): *Language Change: The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. Berlin: Mouton de Gruyter. 81–110.
- Klein, Eva, 1983: Aufnahmesituation und Sprachlage: Zur Einschätzung des Sprachverhaltens in den Sprachaufnahmen. V: Werner Besch (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt 2*. Berlin: E. Schmidt. 200–221.

- Kristiansen, Tore in Jens Norman Jørgensen, 2005: Subjective factors in dialect convergence and divergence. V: Peter Auer, Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge – New York: Cambridge University Press. 287–302.
- Labov, William, 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Lou, Jia Jackie, 2010: Chinatown Transformed: Ideology, Power and Resources in Narrative Place-Making. *Discourse Studies* 12/5. 625–647.
- Lundberg, Grant H., 2010: Dialect Usage in Slovenia. *Slovene Studies* 32/1–2. 43–66.
- , 2014: Dialect Leveling and Local Identity in Slovenia. V: Jacek Witkoš in Sylwester Jaworski (ur.): *New Insights into Slavic Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 241–252.
- Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljanske. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 287–296.
- Milroy, Lesley, 1980: *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Nečak Lük, Albina, 1998: Jezik v etničnih študijah: Nekaj raziskovalnih pristopov in izsledkov iz slovenske izkušnje. V: Inka Štrukelj (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije – Inštitut za narodnostna vprašanja. 77–90.
- Niebaum, Hermann in Jürgen Macha, 2014: *Einführung in die Dialektologie des Deutschen. 3., überarbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Pulko, Simona in Melita Zemljak Jontes, 2009: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. V: Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 26). 353–369.
- Rozina, Roman, 1997: *Govorna zavest mladih v Šentvidu pri Stični in okolici: Diplomaska naloga*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Schilling, Natalie, 2013: *Sociolinguistic Fieldwork*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Smole, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 321–330.
- Spolsky, Bernard, 2004: Tests / Test. V: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics 2 / Soziolinguistik 2*. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 1085–1094.
- Škofic, Jožica, 1991: *Problemi slovenskega pogovornega jezika: Magistrsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Škofic-Guzej, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.
- Šuster, Simon, 2009: Jezikovna negotovost in jezikovne predstave na primeru mariborščine. V: Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažic Bulc in Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 161–177.

- Trudgill, Peter, 1972: Sex, covert prestige, and linguistic change in urban British English of Norwich. *Language in Society* 1/2. 179–195.
- Werlen, Iwar, 2004: Domäne / Domain. V: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik* 1/1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 335–340.
- Wilson, James, 2010: *Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Zemljak Jontes, Melita in Simona Pulko, 2011: Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna?. V: Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora 80). 407–420.
- –, 2019: Odnos do rabe socialnih zvrsti med mladimi. V: Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 38). 247–254.